

Література

1. Баранов А. Н. О типах сочетаемости метафорических моделей // Вопросы языкознания. – 2003. – № 2. – С. 73-94.
2. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
3. Петров В. В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 135-146.
4. Пименова, М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. – Кемерово: ИПК «Графика», 2004. – 386 с.
5. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 173–204.
6. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000): Монография. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2001. – 238 с.

Савченко А. Л.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОЛУЧНОГО ЗАСОБУ *КОТРИЙ*

*Пам'яті Любові Прохорівни Столярової
присвячується.*

Як відомо, об'єднання частин складного речення в смислову й структурну єдність та встановлення відмінних відношень між ними здійснюється різними синтаксичними засобами, у тому числі – синтаксичними скріпами. Засоби зв'язку – найважливіший структурний елемент складнопідрядних речень. Проблемам функціонування сполучників і сполучних засобів у цих синтаксичних одиницях присвячено чимало досліджень. Але і в останніх наукових працях [5; 9 та ін.], на наш погляд, поки що не повною мірою здійснюється системний підхід при аналізі елементарних (біпредикативних) структур, які об'єднано певним формальним показником. Услід Л. П. Столярової, яка деталізувала напрацьований теоретичний матеріал щодо структурної схеми складного речення у сучасному мовознавстві, ми спробували встановити загальне й відмінне у характеристиках складнопідрядних речень, де той або інший сполучний засіб уживається у природному для нього оточенні, а також у нетиповому контексті.

Для характеристики складнопідрядних речень нами було обрано наступні суттєві ознаки, що дозволяють відрізнити одну синтаксичну структуру від іншої:

1. Гнучкість структури складного речення, тобто можливість або неможливість зміни його частин відносно одна одній.

2. Особливості будови предикативних одиниць, що містяться у складному реченні. Ця важлива риса структури складного речення враховує, які правила побудови частин приписуються тим або іншим типам складного речення: які модально-часові значення є можливими у частинах складного речення; чи є якась обов'язковість у їх синтаксичній будові, у вживанні в них певних слів та ін., тобто чи мають частини складного речення граматичні та лексичні обмеження.

2а) Граматичні обмеження – це обмеження на форму присудка або головного члена односкладного речення, які виявляються в можливості або неможливості використання у певному реченні тієї або іншої часової форми.

2б) Лексичні обмеження віддзеркалюють міру свободи лексичного наповнення частин складного речення у певному їх поєднанні в одну комунікативну одиницю [10].

Метою нашої статті є виявлення ознак трансформації сполучного засобу *котрий* (російськомовного аналога – *который*) у не характерних для нього умовах.

Задачі нашого міні-дослідження полягають у наступному:

• описати конструктивні особливості присубстантивних складнопідрядних речень із сполучним словом *котрий*;

• виявити структурні ознаки з'ясувальних речень у зв'язку з наявністю в них зазначеного сполучникового засобу;

• визначити міру трансформації означального сполучного слова *котрий* в з'ясувальних конструкціях.

Сполучне слово *котрий* є базовим у групі сполучних засобів, що функціонують у присубстантивних або по-іншому – у складнопідрядних реченнях з означальною підрядною частиною. За твердженням Н. І. Формановської, означальна підрядна частина, що належить до іменника (субстантивованого слова) головної частини складнопідрядного речення, визначає це слово [11, с. 177]. Аналізуючи такі речення, О. М. Гвоздев говорить про те, що означальні речення характеризують предмет або поняття, яке визначається іменником, за допомогою вказівки на його суттєві або випадкові ознаки [4, с. 409]. У складних реченнях, що виражають означальні відношення, доходить висновку Н. С. Валгіна, найбільш загальне значення означальності передається саме сполучним словом *котрий* [2, с. 23].

Л. Ю. Максимов зазначає, що підрядна частина у присубстантивних структурах безпосередньо йде за опорним іменником [8, с. 100].

Проаналізуємо структуру присубстантивного складнопідрядного речення з найбільш розповсюдженим у таких конструкціях сполучним словом *котрий* на такому прикладі: *Мова прив'язує етнос.. до предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становить неорганічне тіло народу* (О. Забужко).

Це речення складається з двох предикативних одиниць, частини цього речення об'єднані сполучним словом *котрий*. Відношення між частинами – підрядні.

Структура речення, що розглядається, негнучка. У присубстантивних реченнях постпозиція підрядної частини відносно контактного слова, що міститься у головній частині, є обов'язковою. Такий порядок побудови частин у цьому реченні є неможливим: *Котрий становить неорганічне тіло народу, мова прив'язує етнос... до предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно*.

Граматичних обмежень у цьому реченні немає ні для головної, ні для підрядної частин. Присудки можуть бути в будь-якій формі часу (пор.: *Мова прив'язуватиме етнос.. до предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становив неорганічне тіло народу*, або: *Мова прив'язувала етнос..*

до предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, **котрий** буде становити неорганічне тіло народу).

Головна частина має лексичне обмеження, вона обов'язково повинна містити у своєму складі опорне слово з предметним значенням. Уведене інше слово або інше речення руйнуватиме структуру присубстантивного речення (пор. **Вона прийшла, котрий становить неорганічне тіло народу**). Для підрядної частини такого обмеження немає, тому що *космос* можна описати по-різному.

Отже, характеристику структури присубстантивних складнопідрядних речень із базовим сполучним засобом **котрий** можна подати таким чином:

1. Негнучкість.
2. Відсутність граматичних обмежень.
3. Семантичне обмеження головної частини.

Сполучне слово **котрий**, трансформуючись, функціонує і не у відповідному йому оточенні – у з'ясувальних реченнях.

Мовознавці Н. С. Валгіна, Ф. К. Гужва, В. І. Кононенко, аналізуючи складнопідрядні з'ясувальні речення, стверджують, що з'ясувальні підрядні частини із сполучним словом **котрий** містять указівку на різновидність предметів, а також на порядок їх вибору [3, с. 421; 6, с. 217; 7, с. 396].

У мовознавстві деякі з'ясувальні речення, що оформлюються сполучним словом **котрий**, ідентифікують як речення з власне-питальним зв'язком частин. Сутність речень цього типу полягає в реалізації сполучних функцій усіх питальних займенникових слів, у тому числі й того, що нами розглядається, – шляхом більшого або меншого питального значення. Міра питальності тут визначається синтаксичними й лексико-семантичними факторами. Наприклад: *Марко запитав бабусю, котра стежка веде до храму* (Д. Кульчицький).

У присубстантивних структурах сполучне слово **котрий**, за вказівкою В. В. Бабайцевої та Л. Ю. Максимова, узгоджуються з опорними словами-іменниками в головній частині у числі, а в однині – і в роді [1, с. 211].

У з'ясувальних же конструкціях, виходячи з наших спостережень, сполучний засіб **котрий** узгоджується із визначуванним іменником, що міститься у підрядній частині, у числі; в однині – у роді; мають відмінкові форми, які обумовлюються їх роллю у підрядній частині.

Наведемо такий приклад з'ясувального складнопідрядного речення із сполучним словом **котрий** і проаналізуємо його структуру: *Важко сказати достеменно, котрий з цих вишуканих елементів буде справжнім* (П. Ткач).

Це складне речення складається з двох предикативних одиниць, що поєднуються сполучним словом **котрий**. Відношення між частинами – підрядні.

Речення, що розглядається нами, гнучкої структури. Займенниково-питальний засіб зв'язку не накладає ніяких обмежень на можливість взаємного розташування головного й підрядного речень. Позиція підрядної частини залежить від того, яку функцію вона виконує в реченні – реми (як у нашому прикладі) або теми, тоді вона може розташовуватися і у препозиції до головного речення (пор.: **Котрий з цих вишуканих елементів буде справжнім, важко сказати достеменно**).

У цьому реченні відсутні граматичні обмеження на форми часу присудків у головній та підрядній частинах (пор.: *Важко буде сказати достеменно, котрий з цих вишуканих елементів був справжнім*; або: *Важко було сказати достеменно, котрий з цих вишуканих елементів є справжнім*). Ця риса є характерною для типових і багаточисельних з'ясувальних конструкцій із сполучником **що**.

Семантичну обмеженість має тільки головна частина через те, що вона обов'язково повинна містити пояснюване слово, яке вимагає з'ясування. Уведене інше слово зруйнує співвіднесеність частин з'ясувального речення (пор.: *Я відпочиваю, котрий з цих вишуканих елементів буде справжнім*). У підрядній частині таке обмеження є відсутнім, тому що *сказати* можна все, що завгодно.

Отже, для структури з'ясувальних складнопідрядних речень із сполучним словом **котрий** є характерними такі ознаки:

1. Гнучкість.
2. Відсутність граматичних обмежень для головної і для підрядної частин.
3. Семантичне обмеження головної частини.

Унаслідок трансформації сполучного засобу **котрий**, який є характерним для присубстантивних речень, структура з'ясувальних речень набуває гнучкості. Цю ознаку мають усі з'ясувальні конструкції, які оформлюються сполучними словами, що належать сфері питального мовлення.

Відсутність граматичних обмежень для головної та для підрядної частин, а також семантичне обмеження головної частини – характерні особливості й типових присубстантивних конструкцій, й власне з'ясувальних структур. Однак семантичне обмеження головної частини у присубстантивних і в з'ясувальних реченнях має різне значення. У присубстантивних реченнях – це обов'язкова наявність опорного компонента з предметним значенням, тобто це семантичне обмеження пов'язане з граматичною природою опорного слова; у з'ясувальних – наявність слова, яке вимагає подальшого пояснення, ця лексична обмеженість виникає у зв'язку із семантичною природою контактного слова.

Отже, трансформація сполучного засобу **котрий**, що є типовим для присубстантивних складнопідрядних речень, у з'ясувальних структурах виявилася найбільш сильною, тому що характерні ознаки присубстантивних конструкцій не проявилися в реченнях з'ясувального типу, які оформлюються за допомогою вказаного сполучникового слова.

Сполучне слово **котрий** складає 1,8% із кількості всіх сполучних засобів, що функціонують у з'ясувальних складнопідрядних реченнях.

Ми вважаємо, що обраний нами напрямок є актуальним для подальшого комплексного опису й класифікації складнопідрядних речень.

Джерела й література

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация: Учеб. пособие для студентов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» – (Соврем. рус. яз.; Ч.3). – М.: Просвещение, 1981. – 271 с.
2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 1978. – 439 с.
3. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык: Учеб. для вузов. – 5-е изд., перераб. – М.: Высш. школа, 1987. – 479 с.
4. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1955. – 335 с.
5. Гладаров В. Функциональный анализ сложноподчиненных предложений // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: Сб. статей, посвященный юбилею Г. А. Золотовой. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 254-267.
6. Гужва Ф. К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации. Справочник для учителя. – К.: Радянська школа, 1981. – 255 с.
7. Кононенко В. И., Брицын М. А., Ганич Д. И. Русский язык. – К.: Вища школа, 1978. – 431 с.
8. Максимов Л. Ю. О порядке частей в сложноподчиненном предложении // Русский язык в школе. – 1968. – № 1. – С. 94-102.
9. Соловьева С. П. Средства связи в сложноподчиненных предложениях. – СПб.: СПб отд. АН РФ, 2003. – 234 с.
10. Столярова Л. П. Синтаксис сложноподчиненного предложения: Учеб. пособие. – Дн-ск: ДГУ, 1992. – 27 с.
11. Формановская Н. И. Сложное предложение // Современный русский язык. Ч. II. Синтаксис / Под ред. Д. Э. Розенталя. – М.: Высшая школа, 1979. – С.154-224.

Самохина (Дмитренко) В. А.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНАЯ СУЩНОСТЬ ЮМОРИСТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

*– What are you laughing at?
– Nothing, sir. I'm just practicing so I
can be ready when you say
something funny [12, p. 204].*

В последние годы на первый план выдвинулась задача исследования текста как единицы коммуникации. Текст не существует сам по себе как некая объективная реальность, а образуется как семантическое целое в процессе коммуникации и является одновременно ее продуктом и инструментом [2, с. 35].

Юмор – специальная, особая форма социального общения, требующая наличия юмориста и того, кто реагирует на юмор. Реакция слушателя не является спонтанной. Юмор требует «ответа» от публики. Без смеха, или другой адекватной реакции, юморист только «хлопает одной рукой», т. е. слушатель не может оставаться равнодушным. Юмористический текст, по мнению В. И. Карасика, представляет собой текст, погруженный в ситуацию смехового общения. Автор выделяет характерные признаки данной ситуации: 1) коммуникативное намерение участников общения уйти от серьезного разговора; 2) юмористическую тональность общения, т. е. стремление сократить дистанцию и критически переосмыслить в мягкой форме актуальные концепты; 3) наличие определенных моделей смехового поведения, принятого в данной лингвокультуре [5, с. 304-305].

По справедливому замечанию ученого, «коммуникативное намерение играет важнейшую роль в построении юмористического дискурса, при этом существенным оказывается противопоставление спонтанной и подготовленной речи. Это противопоставление релевантно для отправителя речи, поскольку стремление рассказать свежий анекдот или сообщить о смешном происшествии оказывается нередко движущим мотивом разговора. В меньшей мере таким мотивом является спонтанное юмористическое речевое действие. Для адресата же важен процесс коммуникативного взаимодействия, а не внутренняя мотивировка со стороны отправителя речи» [5, с. 305].

В случае принятия решения целью высшего уровня будет иметь место определенное практическое действие. Установку на юмористический эффект Ю. В. Щурина обозначает как «доминирующую» среди составляющей коммуникативной цели, допускающей также достижение чисто коммуникативных эффектов – они, в зависимости от ситуации и состава участников могут быть разными, как позитивными – подбодрить, развеселить, развлечь, утешить и т. п., так и негативными – уколоть, обидеть, оскорбить, унижить и т. п. То есть, целью может быть желание сообщить, таким образом, некоторые мысли, оценки – соответственно, положительные и отрицательные. Последнее намерение сближает шутку с оценочными речевыми жанрами [9, с. 38].

Юмористическая интенция в меньшей мере характеризуется лингвокультурной спецификой – желание пошутить интернационально зависит от индивидуальных особенностей личности, в то время, как понимание шутки вплетено в общий контекст культуры [5, с. 306-307]. В. И. Карасик обращает внимание на то, что для успешной реализации коммуникативного намерения оно должно быть подкреплено реакцией адресата. Говорящий пользуется определенными сигналами в поведении для проверки уместности шутки в той или иной ситуации общения [5, с. 305].

Ситуацию юмористического общения можно рассматривать в качестве метамодели, имеющей большой объяснительный потенциал. Она представляет собой универсальное экстралингвистическое основание в исследовании юмористического интрадискурса.

О юмористическом интрадискурсе мы будем говорить с двух точек зрения: во-первых, анализ юмористического текста реализует себя определенно как анализ юмористического вида дискурса, потому что текстовая ткань рассматривается в неразрывной связи с ментальными и коммуникативно-типологическими условиями создания текста, с системой когнитивных и прагматических стратегий, операционных установок автора юмористического сообщения, взаимодействующего с адресатом, с комплексом экстралингвистических факторов, надстраивающихся на языковые особенности.

Во-вторых, о юмористическом интрадискурсе можно говорить как о совокупности всех наличных (и потенциально возможных) юмористических текстов, вербализующих юмористическое знание как результат познавательной деятельности субъектом юмористической ситуации. Тексты юмористического интрадискурса связаны друг с другом широкими семантическими отношениями и объединены в коммуникативном и функционально-целевом аспектах. Юмористическая коммуникация обычно осуществляется в обстановке, где все понятно «с полуслова». Она чаще всего не подготовлена и не рассчитана на особую точность передачи мыслей.